

UPPSALA
UNIVERSITET

Rapport 2015vt01635

Institutionen för
pedagogik, didaktik och
utbildningsstudier
Självständigt arbete 2,
grundläroprogrammet Fk-
3, 4-6, 15 hp

Skolans tidiga sex- och samlevnadsundervisning

- En läromedelsanalys ur ett queerteoretiskt perspektiv

Anna Hessel

Handledare: Henrik Román

Examinator: Anna Samuelsson

Sammanfattning

Med bakgrund i den kritik som har riktats mot sex- och samlevnadsundervisningen i den svenska skolan, samt läromedels starka inflytande över undervisningen, har avsnitten om sex och samlevnad analyserats i sex olika läromedel i biologi för årskurs 4-6. Avsnitten har analyserats utifrån begreppen pubertet, sexualitet och reproduktion, identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar, begrepp som ska täckas in av sex- och samlevnadsundervisningen enligt aktuell läroplan, LGR11. Analysen görs utifrån ett queerteoretiskt perspektiv och ett diskursanalytiskt förhållningssätt.

Forskningsfrågorna för studien är

- Hur har läromedelsförfattarna avgränsat avsnittet/avsnitten som rör pubertet, sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar?
- Går det att identifiera tydliga mönster i hur innehållet presenteras mellan läromedlen i sex- och samlevnadsundervisningen för årskurs 4-6?
- Vilka normer rörande sexualitet och kön förmedlas i läromedlen?

Analysen visar att undervisningen i sex och samlevnad har ett tydligt biologiskt perspektiv och att puberteten och befruktning ges det största utrymmet och att identitet, jämställdhet och ansvar knappt behandlas. Vidare upprätthålls föreställningar om två tydligt separerade och motsatta kön, heteronormen och cis-normen i läromedlen.

Nyckelord: Sex- och samlevnadsundervisning, sex och samlevnad, läromedelsanalys, normer, queerteori, biologi.

Innehållsförteckning

Inledning.....	1
Bakgrund	2
Historisk tillbakablick över sex- och samlevnadsundervisningen.....	2
Kritiska röster i den samtida debatten	3
Litteraturöversikt.....	6
Läromedels inflytande över undervisningen	6
Tidigare forskning om sex- och samlevnadsundervisning.....	7
Forskning om skolan som arena för normskapande processer	7
Teoretiska utgångspunkter.....	9
Genussystemet.....	9
Queerteori.....	10
Diskurser och språket som maktinstrument	11
Syfte och forskningsfrågor.....	14
Metod	15
Genomförande.....	15
Empiri	16
Reflektion över metoden samt etiska hänsynstaganden.....	16
Materialpresentation	17
Jämförande analys av materialet.....	20
Struktur och upplägg.....	20
Pubertet.....	20
Oavsett kön	21
Reproduktion	25
Sexualitet.....	26
Relationer.....	28
Kärlek	29
Identitet, ansvar och jämställdhet	30
Identitet.....	30
Ansvar	31
Jämställdhet.....	31
Sammanfattning av jämförande analys.....	32
Diskussion kopplad till teori och tidigare forskning.....	33

Den heterosexuella matrisen och det binära perspektivet på kön	33
Utmaningar och upprätthållande av heteronormen.....	35
Den självklara kärleksrelationen och tvåsamhetsnormen	36
Sexuella handlingar - en vuxen angelägenhet.....	37
En biologisk utgångspunkt	37
Sammanfattande diskussion.....	38
Avslutande reflektion.....	40
Referenslista	41
Tryckta källor	41
Granskade läromedel	42
Elektroniska källor	43

Inledning

Ett av mina starkaste minnen från mellanstadiet är från just undervisningen i sex och samlevnad, undervisning som vi fick under ett fåtal lektioner i årskurs 5. Det var genant och hela klassen var spänd. Jag tror att de flesta såg oerhört mycket fram emot det även om det inte var något vi pratade högt om. Om jag och mina klasskompisar lärde oss något nytt vet jag däremot inte.

Långt innan vi fick någon skolundervisning i ämnet var det många som redan hade fått mens. Hur bebisar kunde bli till var vi flera som visste redan i årskurs 1. Kompisars historier, äldre syskon, *Kamratpostens* sida ”Kropp och knopp” och TV-program som *Bullen* var de främsta källorna till kunskap. Redan då var det flera som tyckte att undervisningen låg för sent och att den var för kortfattad.

På senare år när jag har intresserat mig för sexualpolitiska frågor och frågor om jämställdhet och HBTQ så har jag även uppmärksammat mängder av annan kritik som riktats mot skolans sex- och samlevnadsundervisning. Kritik om att den är heteronormativ, ger en ensidig bild av sex och kön och att den undviker frågor om tjejers sexualitet, är några exempel.

Med bakgrund av detta ville jag analysera hur sex- och samlevnadsdelen i biologiläromedel för årskurs 4-6 kan se ut idag, nästan 15 år efter den undervisning jag själv fick ta del av.

Bakgrund

Historisk tillbakablick över sex- och samlevnadsundervisningen

I antologin *Hela livet – 50 år med sex och samlevnadsundervisning* skriver Erik Centerwall om hur kraven på sexuell fostran ökade under 1800-talet i och med en utbredd oro för sjukdomar orsakade av onani. Denna oro ledde till att läkare, lärare, föräldrar och präster förenades i kampen mot att förhindra unga från onani. Den svenska sexualundervisningen har sedan dess och fram till och med idag präglats av moraliserande och ambivalens mellan att ge eleverna kunskap och samtidigt undvika att uppmuntra till sex (Centerwall, 2012a, s.27f).

Under början av 1900-talet genomfördes den första organiserade sexualupplysningen. Det var Karolina Widerström, kvinnorrättsaktivist och Sveriges första kvinnliga läkare, som undervisade på Stockholms högre flickskolor i ämnet ”sexuell hygien”, vilket innebar undervisning om pubertet och graviditet. Den generella uppfattningen under följande tid var att unga kvinnor var de som behövde sexualupplysning för att kunna skydda sig mot män. De ansågs också ha en mindre stark sexualdrift och skulle därmed kunna hantera sexualundervisning bättre än unga män (Centerwall, 2012a, s.28f). Från 1942 hade sexualundervisning varit rekommenderat i Sverige (Lennerhed, 2002, s.140). Skolöverstyrelsen rekommenderade då att undervisning skulle behandla ämnen som anatomi, skillnader mellan könen, befruktning, fosterutveckling och könssjukdomar samt tydligt belysa att fortplantning var syftet med sex och att återhållsamhet var det rätta tills det var dags att bilda familj (Lennerhed, 2002, s.126f). Denna hållning fick redan på den tiden skarp kritik från olika håll för att stigmatisera ensamstående mödrar och utomäktenskapliga barn, samt att den syn på sex utanför äktenskapet som förmedlades inte stämde överens med svenska folkets mer tillåtande inställning (Centerwall, 2012a, s.32).

Sverige har historiskt sett varit ett progressivt land inom sex- och samlevnadsundervisningen och var det första landet i världen att införa obligatorisk sexualundervisning, år 1955 (Lennerhed, 2002, s.141). I samband med införandet gavs även en lärarhandledning ut. Handledningen betonade frågornas känslighet och framhävde syftet med att skydda ungdomar från sexualitetens negativa aspekter (Centerwall 2012b, s.36). Homosexualitet beskrevs i handledningen som en fara som kopplades samman med pedofili, och att flickor var mer intresserade av kärlek medan

pojkar var med intresserade av sex presenterades som grundläggande biologiska skillnader (Centerwall, 2012b, s.37).

1977 kom en ny handledning från Skolöverstyrelsen ut, som på några punkter skilde sig markant från den gamla. Denna handledning intog en mer neutral hållning till sexuella relationer utanför äktenskapet och förespråkade tolerans mot homosexuella. Undervisningen utökades och fick ett mer liberalt innehåll, med en strävan efter ökad öppenhet och förståelse, samt minskad tabubeläggning. Tanken var även att undervisningen skulle göras ämnesövergripande (Bäckman, 2003, s.61 ff).

Handledningen ersattes 1995 av ett nytt referensmaterial, ”Kärlek känns! förstår du”, i samband med att en ny läroplan introducerades. Materialet behandlar det som beskrivs som det mest betydelsefulla för många, nämligen kärlek, sexualitet, samhörighet och familj (Centerwall, 1995, s.8). Lärarens roll beskrivs som vägledande och en källa till kunskap, och ämnet beskrivs som något intimt som bör behandlas varsamt med individen i fokus (Centerwall, 1995, s.11). Ämnet breddas ytterligare och täcker nu även in sådant som kommunikation, självkänsla, respekt och identitetssökande. Handledningen är även tydlig med att läraren inte ska förutsätta att alla elever är heterosexuella samt undvika att problematisera homosexualitet då detta har en stigmatiserande effekt (Centerwall, 1995, s.115).

Vad som blir tydligt av denna historiska återblick är att undervisningen rörande detta område under alla år har ansetts vara ett känsligt ämne med många eventuella risker och fallgropar. Sex- och samlevnadsundervisningen har även präglats av en syn som gör tydlig skillnad mellan kvinnor och män och som förmedlar tydliga normer om vad som är lämpligt respektive avvikande inom sexualitet och samlevnad.

Kritiska röster i den samtida debatten

Hyllorna om ”Medicin” på bibliotekens barn- och ungdomsavdelningar är fyllda med titlar som refererar till pubertet, snippor, snoppar, hur barn blir till, mens, kärlek och sex. Tidningen *Kamratposten* har sedan 1969 försett barn och unga med information och svar på frågor om sex och samlevnad (kpwebben.se, Berättelsen om KP) vilket vittnar om ett starkt intresse för dessa frågor.

En undersökning från Folkhälsomyndigheten visar däremot att bara en av fem ungdomar anser att skolans sex- och samlevnadsundervisning är ”ganska bra” eller ”mycket bra” (Ungdomar och sexualitet 2014/15, 2015, s.53) och många kritiska röster

hörs när elevernas åsikter om undervisningen efterfrågas. Kritiken som eleverna tar upp är bland annat att undervisningen bara handlar om puberteten och graviditeten, att den är för heteronormativ, och att det är för lite av sådan undervisning eller att de över huvud taget inte får någon (www.umo.se, 2015, Åsikter om sex och samlevnad i skolan). Den breda kritiken mot sex- och samlevnadsundervisningen, i kombination med barnens och ungdomarnas efterfrågan kan vara anledningen till att så många böcker om ovan nämnda ämnen är skrivna.

Flera organisationer arbetar aktivt med att ta fram material för att förbättra och bredda skolundervisningen. En stor aktör på arenan är RFSU, Riksförbundet för sexuell upplysning, som har tagit fram fler omfattande material som är direkt riktade till lärare, rektorer och skolor. *Den onaturliga naturen – kunskapsmaterial om sexualitet och kön för lärare i naturkunskap och biologi i gymnasiet* (2013), *Världens viktigaste bok - en bok om kroppen, känslor om sex för unga i åldrarna 10-13 år* (2012), författad av Nathalie Simonsson med tillhörande lärarhandledning, samt olika metodmaterial om normer och värderingar. RFSU har även en omfattande skolinformatörsverksamhet, där representanter från organisationen besöker skolor och pratar om sex och samlevnad med elever. Samtidigt riktas kritik mot RFSU:s starka ställning inom sex- och samlevnadsundervisningen från konservativa rörelser som vill att skolan ska lägga större fokus på kärlek, långsiktighet och trohet, något de menar saknas i RFSU:s skolmaterial (Sverigesradio.se, Kritik mot RFSU:s roll i sexualundervisningen, 2015). Vissa drar sin kritik ännu längre och menar att RFSU ägnar sig åt ”snusk” och att deras verksamhet uppmanar barn och ungdomar till att experimentera med sex (Friedrich Reusser, 2015).

UMO.se är en annan aktör som bedriver verksamhet inom området. UMO.se är en webbplats för ungdomar som behandlar frågor om kroppen, hälsa, relationer och självkänsla, och som drivs på uppdrag av Sveriges landsting. Love Nordenmark som tidigare varit projektledare för webbplatsen har skrivit boken *Sex och samlevnad i skolan* (2011), vars syften är att fler elever ska bli representerade i sexualundervisningen, samt att lärare ska börja reflektera kring sina egna föreställningar och värderingar (www.umo.se, Om boken Sex och samlevnad i skolan, 2015).

RFSL, Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter, är en annan organisation som pekar på de stora bristerna i sex- och samlevnadsundervisningen. 2003 genomförde RFSL en stor granskning av sex- och samlevnadsavsnitten i 16 biologiböcker och lärarhandledningar utifrån ett HBT-perspektiv. Författarna till rapporten kom fram till att flera av läromedlen som används i

biologi direkt strider mot skolans värdegrund och lagen om diskriminering. Kravet för att en bok skulle godkännas av RFSL var ”att den på ett fördomsfritt och icke fördömande sätt tar upp sexuella läggningar som homosexualitet och bisexualitet, och även innehåller ett avsnitt om könsidentitet och könsöverskridande beteende där korrekt och saklig information presenteras”. Ingen av de granskade böckerna uppfyllde dessa krav (Ryng, Sysimetsä, Björk Blomqvist, 2003, s.13).

Av de 16 granskade böckerna var det två böcker som godkändes, dock inte utan brister. Sju böcker ansågs vara olämpliga att använda sig av då de ansågs vara på gränsen till kränkande eller innehöll allvarliga faktafel som leder till ökad stigmatisering. Sju böcker svartlistades och borde enligt RFSL förbjudas på samtliga skolor, då de ansågs vara direkt kränkande och skadliga för HBT-ungdomar genom att till exempel förstärka fördomar (Ryng, Sysimetsä, Björk Blomqvist, 2003, s.14).

Andra organisationer som också höjt sina röster är Röda korsets ungdomsförbund som 2009 inför införandet av den nya lärarutbildningen förde kampanjen ”Sexundervisningen suger” i syfte att ge ämnet en tydligare plats på utbildningen och därmed höja lärarnas kompetens.

Litteraturoversikt

Läromedels inflytande över undervisningen

Flera forskningsstudier tyder på att läromedel har en stor inverkan på undervisningen, både när det gäller lärarnas övergripande planering, lektionsplaneringar, genomgångar av innehåll och elevaktiviteter (Svingby, 1982; Bachmann m.fl., 2005; Englund, 1999). Det aktuella läromedlet blir därmed ofta styrande i fråga om vilket ämnesstoff och innehåll som behandlas samt hur det behandlas (Svingby, 1982).

Boel Englund, professor i pedagogik, har forskat på lärobokens ställning i undervisningen och pekar på att läroboken har fem primära funktioner som alla bidrar till lärobokens starka ställning och inflytande över undervisningens riktning. De fem primära funktionerna är:

- Läroboken har en *kunskapsgaranterande-auktoriserande* roll. Genom att utgå från en lärobok kan läraren känna sig trygg att målen i kursplanen uppfylls och att texter fortfarande har en auktoritär roll som sanningsbärare. Det innehåll som en text tar upp anses viktigt, vilket bidrar till en viss kunskapssyn.
- Läroboken har en *gemensambetskapande-sammanhållande* roll och bidrar till den röda tråden i undervisningen.
- Läroboken *underlättar utvärderingen* av eleverna och deras kunskaper för lärarna, och bygger på kunskapssynen som förmedlas genom läromedlen.
- Läroboken *underlättar i övrigt arbetet och livet* först och främst för lärarna, men också för eleverna, genom att fungera som stöd i planering och undervisning, samt att bidra med ämneskunskaper.
- Läroboken har slutligen en *disciplinerande* roll genom att sysselsätta elever och förhindra kaos (Englund, 1999, s.339f)

En norsk studie tyder även på att läromedelsanvändningen, både i undervisningen och i planeringen, är extra hög i grundskolans lägre åldrar, i årskurs 1-6, samt inom naturvetenskapliga ämnen (Bachmann m.fl. 2005, s.125). Detta pekar på att just biologiböckerna för årskurs 4-6, vilka är studieobjekt för min analys, innehar en oerhört stark position och har en stor påverkan på det innehåll som förmedlas i undervisningen.

Tidigare forskning om sex- och samlevnadsundervisning

Sex- och samlevnadsundervisning är ett relativt outforskat område ur ett svenskt perspektiv, särskilt med inriktning mot årskurs 4-6. Det finns dock två avhandlingar som jag finner relevanta för min studie. *Kön och känsla - Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar och sexualitet* (2003) skriven av Maria Bäckman och *Risk och bejakande - Sexualitet och genus i sexualupplysning och sexualundervisning i TV* (2009) skriven av pedagogikforskaren Eva Bolander.

Bäckman undersöker genom fältstudier, utifrån ett queerteoretiskt perspektiv, mötet mellan elever och lärare på en gymnasieskola utanför Stockholm, och hur de reflekterar över och reagerar på sexualundervisningen i skolan. Bäckman visar genom sin avhandling hur kön och sexualitet är nära sammankopplade och hur detta ständigt är närvarande i sexualundervisningen. De normer som finns kring sexualitet, vad som anses tillåtet, önskvärt eller tabubelagt, är ett starkt könsuppdelat fält. Dessa föreställningar får konsekvenser på så sätt att killar och tjejer får olika sexuella handlingsutrymmen.

Bolander undersöker fyra olika sexualupplysningsprogram riktade till ungdomar som sändes mellan 1998-2004. Bolander analyserar hur sexualundervisningen i dessa program tar sig uttryck och hur innehållet förhåller sig till rådande normer kring genus och sexualitet. Studiens syfte är att synliggöra de föreställningar och normer som förekommer, samt hur dessa utmanades eller reproducerades. Detta gör hon ur ett queer- och genusteoretiskt perspektiv. Bolander kommer fram till att sexualitet i huvudsak framställs enligt två huvudsakliga perspektiv, dels ur ett bejakande, positivt, perspektiv och dels ur ett riskperspektiv, där negativa konsekvenser av sexualiteten presenteras. I hennes analys framkommer det även att programmen producerar och reproducerar normer kring hur genus och sexualitet bör göras. Det heterosexuella vaginala samlaget intar den centrala rollen och den normerande positionen, medan andra sexuella identiteter och praktiker framställs som annorlunda, onaturliga, avvikande eller äckliga. Bolander visar också i sin studie att dessa sexualupplysande program till stor del skiljer sig från skolans sexualundervisning genom att ha ett socialt perspektiv på sexualitet, snarare än ett biologiskt.

Forskning om skolan som arena för normskapande processer

Jenny Bengtsson har i sin avhandling *Jag sa att jag älskade han men jag har redan sagt förlåt för det: Ålder, genus och sexualitet i skolans tidigare år* (2013) observerat de normskapande processer kring ålder, genus och sexualitet som sker i vardagliga situationer i skolans

tidigare åldrar. Hon har genomfört observationer och intervjuer med elever i två klasser på två olika skolor och belyser utifrån poststrukturalistiska teorier hur normer och avvikelse från normen innebär en hierarkisk över- och underordning vilket ger normer en tydlig maktfunktion. I sin avhandling ger Bengtsson exempel på hur lärarna i allra högsta grad är delaktiga i de normskapande processerna och på olika sätt bidrog till att reproducera och förstärka stereotypa normer om genus och sexualitet genom sitt sätt att tala och handla. Hon visar även på hur skämt och skratt både är ett verktyg för att skapa normer och markera vad som är konstigt och främmande, samtidigt som det är en strategi för att närma sig laddade områden eller att handla på ett gränsöverskridande sätt.

Två svenska professorer som är framstående inom fältet normbildning i skolmiljö är Lena Martinsson och Eva Reimers som har gett ut flera publikationer på ämnet, både tillsammans och var för sig. I antologin *Normer i skolan* (2008/2.[omarb.] uppl. 2014) presenterar de tillsammans med en rad andra forskare resultat av studier från forskningsprojektet *Under ytan*. Projektet handlar om normskapande i skolan och vilka värderingar kring sexuell läggning som präglar skolmiljön. I fyra delstudier har forskarna analyserat hur heteronormativitet återskapas och utmanas i skolan ur olika perspektiv, dels på lärarutbildningen, på skolan som arbetsplats, hur barn förhåller sig till kön och sexualitet i skolans tidigare åldrar, samt hur skolors värdegrundsarbete och jämställdhetsarbete bedriver bemötande mot heteronormativitet (ytan.se, Forskning).

Martinsson och Reimers beskriver normer som ett användbart begrepp för att studera bakomliggande faktor som ger upphov till makt, ojämlikhet och diskriminering, ur ett teoretiskt perspektiv (Martinsson & Reimers, 2014a, s.10-11). Normer som analyseras i antologin är normer om genus, ålder och sexualitet, samt även rasifiering (att personer blir definierade utifrån att stå i kontrast till vithetsnormen) (Rosales, 2014, s.160) och klass. En norm innebär en föreställning om vad som är normalt, eller rätt och fel, samtidigt som den därmed även innefattar en föreställning om vad som inte är normalt och vad som anses vara avvikande. Utan en heteronorm hade det inte funnits homofobi i och med att det inte hade funnits en norm att bryta mot (Martinsson & Reimers, 2014a, s.10-11).

I antologin skriver olika forskare om hur normer produceras och upprepas inom olika dimensioner av skolans värld, dels i de vardagliga mötena mellan lärare och elever och i mötena eleverna emellan. Normer genomsyrar enligt forskarna även lärarutbildningarna

och värdegrundsarbetet, men även lagtexter och styrdokument, skoldebatter och forskning (Martinsson & Reimers, 2014b, s.190).

Teoretiska utgångspunkter

Analysen kommer att utgå från ett queerteoretiskt perspektiv, ur vilket kön, genus och sexualitet ses som föränderliga konstruktioner, kategorier som förstås utifrån strikta normer. Den kommer även att utgå från ett diskursanalytiskt perspektiv, ett perspektiv som möjliggör att analysera språkets och texters inverkan på normer som i sin tur, innebär en hierarkisk ordning av olika företeelser och praktiker. Om exempelvis heterosexualitet presenteras som det självklara eller naturliga och andra sexuella läggningar osynliggörs eller presenteras som avvikelser så upprätthålls heteronormen och heterosexualitet ordnas över andra sexuella läggningar i hierarkin. *Diskurser* kan beskrivas som de ”sanningar” som uppstår genom språket och handlingar. Genom användningen av språk och betydelsen av begrepp skapas olika representationer av verkligheten. Därmed förstås språket också som ett maktmedel för att skilja det normala från det avvikande (Bolander, 2009, s.42).

Genussystemet

Med genus menas föreställningar om, och konstruktioner av, könsskillnader. Genus är en process och något som ständigt skapas och återskapas. Det är dessutom något kontextuellt och är beroende av tid, plats och sammanhang (Gemzöe, 2002, s.81).

Yvonne Hirdman, en av svensk genusforsknings förgrundsfigurer, beskrev i sin artikel *Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning* (1988) hur våra föreställningar om kön bygger på två grundläggande logiker, särhållning och hierarki. Särhållning av könen innebär att könen ses som motsatta varandra och påstådda skillnader förstärks. Denna uppdelning leder sedan till konkreta föreställningar om vad som är tillåtet för män/kvinnor när det gäller kläder, intresse, sätt att prata, sätt att röra sig. Den andra logiken är den hierarkiska aspekten av uppdelningen med det maskulina som norm och högre värderat. Denna analysmodell har mycket av den svenska genusforskningen under 1990-talet vilat på, men den har på senare tid fått kritik för att inte ta någon hänsyn till sexualitet (Ambjörnsson, 2004, s.17).

Queerteori

Den genusvetenskapliga utgångspunkten som analysen kommer att utgå från är den queerteoretiska, vilket skiljer sig något från Hirdmans teori i och med att queerteorin även inkluderar föreställningar och normer kring sexualitet i genusanalysen.

Queerteori kan ses som ett paraplybegrepp för kritiska studier av kön och sexualitet, utifrån ett poststrukturalistiskt och diskursanalytiskt perspektiv. Det queerteoretiska perspektivet problematiserar och kritiserar det normsystem som bygger på en förväntad och naturlig koppling mellan olika kroppar, genus och sexualitet (Ambjörnsson, 2006, s.9).

En vanlig queerteoretisk utgångspunkt bygger på den amerikanska filosofen Judith Butlers teori om ”den heterosexuella matrisen”, vilket kan förstås som ett normsystem där föreställningar och normer kring sexualitet, kön och genus skapas i ständigt förhållande till varandra. Dessa föreställningar bygger på en binär uppdelning av kön, det vill säga två tydligt avgränsade och kompletterande kön, som åtrår varandra i en obligatorisk heterosexualitet. Personer som handlar inom denna ram av normer belönas genom att uppfattas som begripliga, medan personer som på olika sätt handlar utanför ramen, genom exempelvis attribut eller begär, straffas genom att uppfattas som mindre begripliga (Butler, 1990, s.151). Enligt denna förklaringsmodell står alltså genus och sexualitet i så nära förbindelse med varandra att det är omöjliga att sära på i och med att konstruktioner om sexualitet ligger inbäddat i konstruktioner om genus. Denna modell står även som grund för de flesta studier som tidigare har presenterat som angränsar till samma ämne.

I sin bok *Gender Trouble* (1990) försöker även Butler vidga den binära bilden av kön som även genomsyrade den tidigare genusvetenskapliga forskningen. Kön sågs som det biologiska medan genus sågs som det socialt och kulturellt konstruerade könet, så som könsroller. Med det äldre perspektivet på kön/genus sågs det biologiska könet som stabilt vilket Judith Butler motsätter sig då hon menar att även detta är en uppfattning som går att härleda till den heterosexuella matrisen. Istället för att se kön som en naturlig och biologisk uppdelning i ”man” och ”kvinna” så betonar Butler det som hon benämner som ”performativitet”, det vill säga de sociala konstruktionerna, tal och handlingar, som leder till att kroppar görs och förstås som och formas till ”manliga” eller ”kvinnliga”. Dessa konstruktioner är enligt Butler varken stabila eller absolut sanna (Butler, 1990, s.33)

Ett exempel på hur föreställningen om människan som två separat kön reproduceras i biologiska sammanhang är sjukvårdens möte med intersexualism, eller DSD (Disorder of sex development) som är den betäckningen som används i sjukvården. Intersexualism är en benämning på när människor föds utan att passa in i den binära mallen om kön utifrån hormonnivåer, kromosomstatus (xx eller xy) och inre och yttre könsorgan. I dessa fall får läkaren könsbestämma barnet och i vissa fall sätta in hormonbehandlingar och korrigerande kirurgi för att barnet ska få förutsättningar att uppfattas, av sig själv och omgivningen, som antingen flicka eller pojke (Hiort, Thyen & Holterhus, 2005, s. 20). Med tanke på stora kroppsliga skillnader inom könen, samt personer som inte faller inom någon av kategorierna skulle således en annan möjlig konstruktion av kön kunna vara att se kön som en skala snarare än som två separata fack.

Med det queerteoretiska sättet att förhålla sig till kön blir både kön, genus och sexualitet därmed att betrakta som konstruktioner som skapas och återskapas konstant i olika sociala och kulturella sammanhang. Kön är alltså med denna infallsvinkel inte något som *är* utan något som *görs*, likt genus, och att uppfattningen om att det finns två separerade kön, snarare än exempelvis en skala, görs genom upprepade iscensättningar enligt konstruktioner om vad kön innebär. Detta iscensättande av genus och kön är något som rekonstrueras när det sker inom ramarna för den heterosexuella matrisen men det finns också oändliga möjligheter att iscensätta genus utanför dessa ramar och utmana dem. Det handlande som görs utanför ramarna riskerar dock att uppfattas som avvikande, konstigt eller olämpligt (Butler, 1990, s.43- 44).

Bolander beskriver i sin avhandling hur analys av undervisningsmaterial i sex och samlevnad blir naturligt att titta på ur ett genusvetenskapligt och queerteoretiskt perspektiv, det vill säga att analysera vilka föreställningar om kön som speglas i materialet, vilka föreställningar om sexualitet som innefattas i dessa och vilka maktrelationer de leder till (Bolander, 2009, s.26).

Diskurser och språket som maktinstrument

Det queerteoretiska perspektivet är inspirerat av genusvetenskaplig teori och diskursteorier som är utarbetade av bland andra Michel Foucault (Ambjörnsson, 2006, s.35, s.44). Makt är en central aspekt i samtliga av dessa perspektiv. Hirdman talar om en hierarkisk uppdelning och en maktskillnad mellan det maskulina och feminina, medan Butler skriver om en maktskillnad mellan det heterosexuella och homosexuella, mellan de praktiker, kroppar och attribut som förstås inom den heterosexuella matrisen och de

praktiker, kroppar och attribut som inte kan förstås inom en sådan matris (Hirdman 1988;Butler, 1990). I det diskursanalytiska perspektivet bär språket makten att definiera verkligheten och därmed vad som anses normalt och onormalt (Ambjörnsson, 2006, s.45).

En diskurs kan beskrivas som ett bestämt sätt att beskriva och förstå världen. Diskursteorin hävdar att genom språket uppstår diskursiva raster genom vilka vi ser och uppfattar verkligheten (Börjesson & Palmblad, 2007, s.9). Förståelsen för verkligheten skapas genom de betydelser som vi lägger i begrepp vi använder. Begrepp som till exempel ”kvinna”, ”man”, ”bög” eller ”lesbisk”, är aldrig neutrala utan fyllda med föreställningar och värderingar som reproduceras på olika sätt och meningsinnehållet förskjuts efter tid och förstås olika beroende på mottagare och avsändare. Språket ger olika neutrala fenomen en särskild mening och betydelse, även om det inte behöver råda konsensus i detta då flera olika diskurser kan löpa parallellt. Diskursanalytiker undersöker vilka diskurser som existerar och intresserar sig för hur denna sanning och förståelse skapas, vilka sociala relationer som uppstår och vem som har makten att definiera företeelser. Den ”verkliga” sanningen är inte det intressanta att undersöka utan det är själva representationen av denna som är analysobjektet (Börjesson & Palmblad, 2007, s.11; Ambjörnsson, 2006, 45).

Enligt diskursteorin konstrueras identiteter, handlingar och positioner diskursivt med den sociala konsekvensen att vissa av dessa legitimeras, medan andra inte gör det (Winther Jørgensen & Phillips, 2000, s 12). Med denna utgångspunkt ses språket och diskurserna som det som ligger till grund för normer och föreställningar om vad som är normalt respektive avvikande, vilket är utgångspunkten för det queerteoretiska perspektivet.

Det som särskiljer diskursanalys från annan form av textanalys är att det diskursanalytiska angreppssättet intar ett tydligt och uttalat maktanalytiskt perspektiv. Genom diskursanalys tas hänsyn till textens sociala sammanhang och den makt som texten har för att definiera och därmed producera världen (Thörn, 2007, s.71). Med diskursanalys kan frågor om exempelvis gränser ställas, vad går att uttala, vilka tabun existerar kring olika fenomen, vilka perspektiv lyfts fram och vilka saknas och hur positioneras olika perspektiv i förhållande till varandra (Börjesson & Palmblad, 2007, s.13).

De teoretiska verktygen kommer att fungera som utgångspunkt för att analysera hur normer rörande kön och sexualitet förmedlas genom läromedel i sex- och

samlevnadsundervisningen för årskurs 4-6. Detta presenteras mer ingående i och med att metoden för analysen presenteras, under rubriken ”Metod”.

Syfte och forskningsfrågor

Mot bakgrund av läromedels starka inflytande över undervisningen, samt den kritik som riktas mot den formella sex- och samlevnadsundervisningen och den stora marknaden för informella läromedel inom detta fält är min avsikt att analysera hur sex olika läromedel i biologi (för årskurs 4-6) behandlar följande del ur det centrala innehållet i kursplanen i biologi:

Människans pubertet, sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar (Skolverket, 2011, s.113).

Detta innehåll kommer framöver att benämnas som ”sex- och samlevnadsundervisning” då det är ett allmänt känt begrepp för att beskriva undervisningsinnehåll rörande dessa frågor. Alla de begrepp som räknas upp i punkten i det centrala innehållet är övergripande begrepp som täcker in stora områden och är öppna för mycket diskussion och tolkning. Det är dessutom ett nät av frågor som är nära förknippade med varandra och som både rör biologiska och sociala aspekter. Därför är det av intresse att analysera hur läromedelsförfattarna har valt att avgränsa sig i dessa frågor, vilken information de har ansett vara central och valt att lyfta fram, samt hur fokus är fördelat mellan de olika begreppen. Jag kommer därmed att analysera vilka diskurser som är framträdande i materialen och vilken typ av information som är dominerande inom sex- och samlevnadsundervisningen för mellanstadieelever. Jag vill undersöka om det råder en konsensus kring den information som förmedlas eller om det är finns skillnader mellan böckerna. Då avsikten att analysera läromedlen ur ett queerteoretiskt perspektiv kommer jag att analysera vilka normer som syns, samt hur de rekonstrueras eller utmanas i de avsnitt som relaterar till den specifika kursplanspunkten. Detta kommer att presenteras i diskussionen efter analysen.

Forskningsfrågorna för studien är därmed:

- Hur har läromedelsförfattarna avgränsat avsnittet/avsnitten som rör pubertet, sexualitet och reproduktion samt frågor om identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar?
- Går det att identifiera tydliga mönster i hur innehållet presenteras mellan läromedlen i sex- och samlevnadsundervisningen för årskurs 4-6?
- Vilka normer rörande sexualitet och kön förmedlas i läromedlen?

Metod

Metod som kommer att användas är en diskursanalytiskt inspirerad textanalys. Innehållet i sex olika biologiläromedel riktade mot årskurs 4-6 kommer att analyseras utifrån ett queerteoretiskt perspektiv för att besvara studiens forskningsfrågor.

Genomförande

Det metodologiska tillvägagångssättet är till stor del inspirerat av Eva Bolanders metod som hon använde sig av i sin avhandling (2009) då hennes empiri och teoretiska utgångspunkter har mycket gemensamt med denna studie.

Genom att titta på vilken information som ges utrymme analyseras även vad som prioriteras bort.

Steg 1 i analysen är att få en övergripande uppfattning om hur avsnitten är strukturerade. Vilka rubriker finns och vad täcker de in? Hur stor del av läromedlet utgör avsnittet? För att systematisera detta kommer ett protokoll att uppföras över de olika läromedlen, vilka rubriker de använder sig av på olika uppslag och en kortare sammanfattning över innehållet under varje rubrik.

Steg 2 blir därefter att analysera varje läromedel för sig, utifrån punkterna (1) pubertet, (2) sexualitet, (3) reproduktion, (4) identitet, (5) jämställdhet, (6) relationer, (7) kärlek och (8) ansvar. Vilka av punkterna beskrivs ofta i anslutning till varandra under samma rubrik och hur ser fördelningen mellan kategorierna ut? Här spelar min egen förförståelse för dessa begrepp en stor roll i hur jag tolkar innehållet utifrån punkterna och jag kommer därför att belägga mina övervägningar med textutdrag som styrker min tolkning.

Steg 3 är en jämförande analys. Utifrån protokollet som upprättades kommer likheter mellan läromedlen att analyseras. Vilket innehåll tas upp i samtliga läromedel och vad finns det för likheter i hur det presenteras? Vilka utsagor i läromedlen utges vara allmängiltiga och vilka öppnar upp för olika tolkningar och perspektiv.

Det sista steget i analysen, steg 4, kommer att fokusera på normförmedling, där det diskursanalytiska och queerteoretiska tänkandet kommer att fungera som ett verktyg för att identifiera och analysera normer och föreställningar som texten förmedlar. Detta görs bland annat genom att titta på vilka identiteter som representeras, vilka som får synas och vilka som osynliggörs, vilket i sin tur blir ett uttryck för normer och makt. Den avslutande diskussionen kring resultatet av analysen kommer till stor del att bygga på steg 4.

Empiri

En läromedelsanalys är den mest relevanta empirigrunden att utgå från för att studera normförmedling i sex- och samlevnadsundervisningen i årskurs 4-6 i dagens skola, inom ramarna för denna analys. Tidsramarna och begränsade resurser gör att en fallstudie eller intervjustudie inte skulle kunna göras så pass omfattande att övergripande normer i undervisningen skulle kunna analyseras. I och med lärobokens styrande ställning och starka inflytande över undervisningen, framför allt inom biologin, ges däremot möjligheten att på så sätt skapa sig en generell uppfattning om hur undervisningen kan se ut i en större skala. Läromedlens innehåll blir därmed talande för alla de klassrum som använder sig av böckerna i undervisningen, även om lärare kan exkludera delar av böckerna i sin undervisning och tillföra andra material. De läroböcker som är utvalda för analys kommer från fyra av Sveriges större läromedelsförlag, Natur och Kultur, Liber, Gleerups och Sanoma Utbildning.

De aktuella läromedlen är:

- 1) Natur och kultur: Kompass, Människan – Kroppen och knoppen (2008)
- 2) Natur och kultur: Puls Biologi – Människan (2013)
- 3) Liber: Upptäck, Människan - kropp och hälsa (2011)
- 4) Liber: Boken om biologi (2011)
- 5) Gleerups: Biologi 4-6 – Utkik (2014)
- 6) Sanoma Utbildning: Koll på NO – Biologi, fysik, kemi (2013)

Materialet kommer att presenteras närmare i kommande avsnitt.

Reflektion över metoden samt etiska hänsynstaganden

Något som måste uppmärksammas vid denna typ av metod är att texten alltid är öppen för andra tolkningar. Jag planerar därför att underbygga min analys väl med konkreta citat och utdrag ur det analyserade texterna för att öka reliabiliteten. En annan svårighet är just identifieringen av normer. Normer utgörs av osynliga regler, uppfattningar och strukturer, som dessutom ser olika ut beroende på aktuell kontext, vilket gör det svårt att ta på. Genom att undersöka ett antal läromedel tror jag mig kunna identifiera mönster i hur kön och sexualitet presenteras, som jag därefter kan argumentera för är konkreta exempel på hur normer och strukturer kan yttra sig.

I och med att mitt empiriska material enbart består av läromedel så har jag inte ställts inför den typen av etiska överväganden som exempelvis en intervjustudie eller fältanalys hade inneburit. Det jag har haft att förhålla mig till är upphovsrättsliga aspekter som jag har tagit hänsyn till.

Materialpresentation

Förlaget Natur och kultur har två läromedelsserier inom ämnet biologi för årskurs 4-6. Båda serierna är tänkta som heltäckande läromedelspaket och består av en rad olika böcker som täcker in samtliga SO- och NO-ämnen. Det är dels serien *Puls* och serien *Kompass*.

En vanlig ämnesuppdelning inom biologin för årskurs 4-6 är att ha en bok som behandlar området djur och natur och en annan som behandlar människokroppen, vilket gäller för både *Puls* och *Kompass*.

- *Kompass: Människan. Kroppen och knoppen*

Läromedlet är från 2008 och består av 91 sidor innehåll, varav 12 sidor täcker in sex- och samlevnadsundervisningen, som går under namnet ”Att bli vuxen”. Kapitlet är nummer 12 av 15 och är placerat relativt långt bak i boken. Till boken finns en tillhörande arbetsbok, samt lärarhandledning. Läromedlet kommer fortsättningsvis att benämnas som *Kompass*.

- *Puls: Biologi. Människan*

Boken gavs ut i en ny utgåva 2012 och består av 75 sidor, varav 7 sidor täcker in området sex och samlevnad, som i den här boken går under kapitlet ”Att börja bli vuxen”, som är det sista kapitlet i boken. Till boken finns även en lärarhandledning och en arbetsbok. Läromedlet kommer benämnas som *Puls*.

Ett annat förlag är Liber, som även de har två huvudsakliga grundböcker i biologi, som är delar i varsin serie böcker, *Upptäck: Människan*, samt *Boken om biologi*.

- *Upptäck: Människan – Kropp och hälsa*

Upptäck: Människan, som boken vidare kommer att benämnas som, är en del i Libers ”Upptäckarserien”, som är en läromedelsserie i SO och NO för årskurs 4-6. Biologidelen

i serien är likt Natur och kulturs böcker uppdelade i en del om djur och natur, som består av tre böcker riktade till åk 4 (Sverige), 5 (Europa) resp 6 (Världen), och en del om människokroppen, som riktar sig till årskurs 4-6. Till läromedlet finns en arbetsbok, men ingen lärarhandledning. Boken är från 2011 och av 89 sidor handlar 8 sidor om sex och samlevnad, samlat under kapitelrubriken ”Från barn till vuxen”.

- *Boken om biologi*

Boken om biologi är ett heltäckande biologiläromedel för årskurs 4 till 6 och utgår från hela det centrala innehållet i biologiämnet. Någon uppdelning mellan natur och människokroppen eller årskurser görs således inte. Boken är från 2014 och består av 169 sidor varav 8 av dessa kan kategoriseras som sex- och samlevnadsundervisning. Denna bok avgränsar inte området i ett eget kapitel utan området avgränsas i underrubriker inom kapitlet ”Människan och människokroppen”. Kapitlet ligger som kapitel 5 av 6, och sex- och samlevnadsundervisningen är det sista som tas upp i kapitlet om människokroppen. Till läromedlet finns även en lärarhandledning och en arbetsbok.

- *Utkik: Bi – Biologi 4-6*

Även basläromedlet i biologi från Gleerups förlag är ett heltäckande biologiläromedel för hela årskurserna 4-6. Boken är från 2014 och består av 185 sidor, varav 20 av dessa är sex- och samlevnadsundervisning som i boken tas upp under två rubriker, 10 sidor under rubriken ”Våra könsorgan, Ett nytt liv”, samt 10 sidor under rubriken ”Puberteten, identitet och kärlek”. Dessa kapitel är nummer 10 och 11 av 13 kapitel totalt. Boken kommer fortsättningsvis att benämnas som *Utkik: Bi*. Till boken finns även en interaktiv lärarhandledning.

Det sista läromedlet i analysen kommer från förlaget Sanoma Utbildning.

- *Koll på NO. 6, Biologi, fysik kemi*

Till skillnad från de övriga läromedlen är samtliga NO-ämnen integrerade i denna bok. Däremot finns det tre böcker som riktar sig till de olika årskurserna, 4, 5 och 6. Det är endast i boken för årskurs 6 som innehåll om sex- och samlevnadsundervisning finns presenterat, då under det sista kapitlet ”Befruktning och fortplantning” som även täcker in djur och växters fortplantning. Sex- och samlevnadsundervisningen går att avgränsa till fyra underrubriker i detta kapitel, ”Människans könsorgan”, ”Ett barn blir till”, ”Att bli

vuxen” samt ”Att leva tillsammans”, vilka utgör 8 sidor av bokens totala 117. Boken är från 2013 och det finns även en tillhörande aktivitetsbok samt en lärarhandledning. Boken kommer att benämnas som *Koll på NO*.

Jämförande analys av materialet

Struktur och upplägg

I samtliga analyserade läromedel finns det ett tydligt avgränsat kapitel eller underrubriker som är direkt riktade mot sex- och samlevnadsundervisningen och den specifika punkten ur det centrala innehållet som är aktuell för min analys, vilket gör det lätt att avgränsa analysen till dessa sidor.

Något som är gemensamt för samtliga läromedel är även att denna avgränsade del är förlagd långt bak i boken. Detta gäller oavsett om böckernas innehåll rör människokroppen eller hela biologinnehållet. Det tydligaste exemplet är *Koll på NO* där delen är förlagd sist, i det sista kapitlet, i den sista boken, det vill säga boken som är riktad mot årskurs 6. Även i *Puls* är delen förlagd som ett sista kapitel.

Sex- och samlevnadsundervisningen är i läromedlen av liknande omfattning och utgörs med två undantag av 7-8 sidor i samtliga läromedel. I *Kompass* är delen något mer omfattande och utgör 12 sidor, medan *Utkik: Bi* står ut desto mer då delen omfattar 20 sidor.

Pubertet

Samtliga kapitel om sex och samlevnad i läromedlen, förutom kapitlet i *Utkik: Bi* som behandlar reproduktionen och *Koll på NO*, tar sin utgång i puberteten och beskriver detta stadium i livet inledningsvis i kapitlet. En vanlig beskrivning av detta är att personen som genomgår puberteten genomgår stora kroppsliga och mentala förändringar och är på väg att bli vuxen, vilket även speglas och tydliggörs i att hälften av läromedlens kapitelnamn refererar till detta och heter ”Att bli vuxen” (*Kompass*), ”Att börja bli vuxen” (*Puls*) samt ”Från barn till vuxen” (*Upptäck: Människan*). *Utkik: Bi*, som har två kapitel relaterade till sex- och samlevnadsundervisningen, har valt att behandla reproduktionen separat och har därmed två utgångspunkter. Kapitlet ”Pubertet, identitet och kärlek” inleds med en beskrivning av puberteten i likhet med det sätt som de andra introducerar hela sex- och samlevnadsundervisningen.

I läromedlet *Koll på NO*, där hela sex- och samlevnadsavsnittet ryms under kapitlet ”Befruktning och fortplantning”, kopplas inledningsvis människans fortplantning till

andra däggdjurs fortplantning. Därmed skiljer dig *Koll på NO* i utgångspunkt från övriga läromedel.

De flesta läromedel väljer att dela upp avsnittet om puberteten i tre delar. En del som beskriver puberteten på ett generellt plan och två delar som riktar sig till flickor respektive pojkar. Delarna är ofta tydligt uppdelade på olika sidor och under olika rubriker så som "Flickor"/"Pojkar" (Puls), "Vad är typisk för flickorna"/"Vad är typiskt för pojkarna" (Upptäck: Människan). De två läromedlen som inte innehåller denna tydliga uppdelning är *Utkik: Bi* och *Koll på NO* som istället listar olika kroppsliga förändringar under olika rubriker, såsom "Bröst", "Röst", "Sperma" och "Mens". Det blir dock tydligt under rubrikerna att visst av innehållet riktar sig till antingen pojkar eller flickor.

Oavsett kön

Något som är vanligt förekommande är att läromedlen använder sig av direkt tilltal och benämner läsaren som "du" i den del som är generell. Detta görs dock inte i delarna som är könsuppdelade. Detta förekommer både i *Upptäck: Människan*, *Puls* och i *Kompass*. I *Boken om biologi* och i *Koll på NO* används inte direkt tilltal, medan *Utkik: Bi* använder sig av direkt tilltal även i till exempel delen om mens, men då skrivs det ut att det riktas till tjejer, "Innan du som tjej får mens får du flytningar" (s.161).

Delen som rör puberteten generellt beskriver i flera av läromedlen hur puberteten är en tid fylld av förändringar, och att man både kan längta till puberteten och tycka att det är läskigt (Utkik: Bi, s.159), att det kan upplevas som jobbigt eller härligt och spännande (Utkik: Bi, s.159; Kompass, s.66, Puls, s.69; Upptäck: Människan, s.75). I *Boken om Biologi* kan läsaren läsa att puberteten innebär något helt nytt och okänt och att detta kan innebära frågor om normalitet som är viktiga att våga ställa (s.140). Dessa böcker tillsammans vittnar om starka känslor som associeras till puberteten. Författaren till *Koll på NO* intar ett annat förhållningssätt och skriver "För de flesta ungdomarna är puberteten inget man tänker på att man är i" (s.112).

Vilka kroppsliga förändringar som tas upp i delen om puberteten som inte riktar sig till något särskilt kön skiljer sig relativt lite åt mellan läromedlen. Förändringarna som tas upp är humörsvängningar, hår i armhålor och runt könet, ökad svettproduktion, finnar och att hud och hår kan bli fetare som ett resultat av ökat antal talgkörtlar. Dessa förändringar beskrivs på snarlika sätt. I *Puls* är dock denna del i princip obefintlig och komprimerade till en mening i en faktaruta: "Både flickor och pojkar får hår runt

könsorganen, och armhålorna och börjar svettas med” (Puls, s.71), annars är det skillnaderna mellan pojkar och flickor som är i störst fokus.

Målbrottet och växande bröst och kön är tre kroppsliga förändringar som tas upp inom olika delar i läromedlen. I vissa är detta förändringar som enbart tillskrivs ett av könen medan det i andra beskrivs som något som händer i puberteten oavsett kön. Målbrottet beskrivs inträffa för både pojkar och flickor i fyra av de sex läromedlen, med *Puls* och *Upptäck: Människan* som undantag, beskriver målbrottet som något som enbart händer pojkar. Även i läromedlen som skriver om målbrottet som något som är oberoende kön skriver samtliga dock ut att detta är något som främst märks på pojkar. Växande bröst tas upp som något som inträffar oavsett kön, dock att det märks mest på flickor, i två av läromedlen (*Kompass* och *Utkik: Bi*), medan övriga läromedel skriver att detta är något som inträffar för flickor. Växande könsorgan är något som flera av läromedlen beskriver som en kroppslig förändring som inträffar under puberteten. I både *Puls*, *Kompass* och *Upptäck: Människan* beskrivs detta som något som inträffar för pojkar, medan *Utkik: Bi* beskriver detta könsneutralt: ”Könsorganet växer, precis som resten av din kropp under puberteten (...). Både yttre och inre blygdläppar, klitoris, äggstockar och livmoder växer. Förhuden, testiklarna, pungen och penis växer också” (s.160).

Även förändringar i kroppsform är en aspekt som behandlas på olika sätt i de olika läromedlen. I *Utkik: Bi* och i *Koll på NO* nöjer sig författarna med att ge en könsneutral beskrivning av hur kroppsformen förändras under puberteten, ”Nu blir barnkroppen mer lik en vuxen människas kropp” (*Koll på NO*, s.112), ”Under puberteten utvecklas din kropp från att vara ett barns till att bli en vuxens kropp” (*Utkik: Bi*, s.159). I *Boken om biologi* och i *Kompass* kommenteras inte denna förändring medan *Puls* och *Upptäck: Människan* beskriver förändringarna i kroppsform på ett könsuppdelat sätt. I *Upptäck: Människan* kan eleverna läsa att ”skillnaden på kropparna hos flickor och pojkar blir större”(s.75), att ”flickornas kroppar får mjukare och kvinnligare former” (s.76), samt att pojkarna blir ”kantigare och får bredare axlar. De blir längre, får ett kraftigare skelett och större muskler” (s.77). Även i *Puls* finns beskrivningen att flickor blir ”rundare” i formen (s.70) och att pojkarna får ”kraftigare skelett och större muskler” (s.71).

	Boken om Biologi	Puls	Utkik: Bi	Kompass	Koll på NO	Upptäck: Människan
Målbrott	Pojkar / flickor	Pojkar	Pojkar / flickor	Pojkar / flickor	Pojkar / flickor	Pojkar
Växande bröst	Flickor	Flickor	Pojkar / flickor	Pojkar / flickor	Flickor	Flickor
Växande kön	-	Pojkar	Pojkar / flickor	Pojkar	-	Pojkar
Kroppsform	-	Uppdelat efter kön	Könsneutralt	-	Könsneutralt	Uppdelat efter kön

Tabell 1. Tabell över läromedels val av framställning av kroppsförändringar i förhållande till pojkar och flickor.

Utifrån analys av dessa faktorer så har *Utkik: Bi* ett tydligt fokus på likheterna medan framför allt *Puls* och *Upptäck: Människan* har ett tydligt fokus på skillnader mellan pojkar och flickor.

Utkik: Bi är det enda läromedlet som tar upp en begynnande sexlust som en förändring i kroppen under puberteten och därmed kopplar ihop sexualitet och pubertet (s. 161). Desto vanligare är det att läromedlen kopplar ihop pubertet och kärlek genom att skriva att många blir kärä för första gången under puberteten (Koll på NO, s.115; Kompass, s.66; Upptäck: Människan, s.76; Puls, s.69).

Utkik: Bi är också det enda läromedlet som har ett stycke om socialt respektive biologiskt kön. ”Inom biologin används ordet kön som ett begrepp för att beskriva vilket könsorgan du har. Detta kallas biologiskt kön. Socialt kön handlar istället om hur du beter dig och känner dig” (s.160). Denna beskrivning är förlagd till i stycket om könsorgan.

Generellt handlar den största delen av avsnittet som berör tjejers pubertet om mens och den största delen som berör pojkars pubertet om könsorganet. Dessa delar skrivs ofta även med en tydlig koppling till reproduktionen.

Flickor

Det märks på flera ställen i läroböckerna att mens är, eller anses ha varit, ett tabubelagt ämne. I *Kompass* kan vi läsa om ”Den röda skrällen” i en faktaruta vid avsnittet om mens, om hur man för länge sedan trodde att menstruerande personer var farliga (s.70). I *Boken om biologi* finns det tips om hur man ska ta sig mod för att berätta för föräldrar att man har fått mens, det gör man bäst genom att ”andas lugnt en stund... och säg sedan som det är”(s.140). Författaren skriver även i en ruta om att det är viktigt att våga fråga: ”Min mamma trodde att hon skulle dö när hon fick sin första mens, eftersom min mormor inte hade berättat något. Så var det förr. Lite tabu” (s.141). Medan *Boken om*

biologi indirekt menar att tabut har försvunnit ger *Kompass* exempel på hur tabut existerar även idag. Som exempel på hur detta tabu yttrar sig används mensskyddsreklamer. Denna reklam använder sig ofta av en blå vätska för att visa på uppsugningsförmåga snarare än en mens-röd. Detta för att, enligt *Kompass*, inte genera tittarna, trots att ”mens är vanligare än till exempel förkylningar” (s.71).

Mensskydd är något som inte ges särskilt stort utrymme. I *Puls* nämns inte något mensskydd, i *Koll på NO* finns det endast en bild på tamponger och bindor med bildtexten ”För att suga upp blodet använder flickor skydd som bindor eller tamponger”. I *Upptäck: Människan* nämns det i en mening ”För att skydda kläderna behövs mensskydd, bindor eller tamponger”. Vad tamponger och bindor är beskrivs sedan i en ordlista i undre kanten på sidan (s.76). I *Kompass* beskrivs tabut kring mensskyddsreklamer, men hur mensskydd används eller vad det är lämnas osagt. Däremot finns en bild som visar en binda och en tampong med bildtexten ”Det finns många olika slags mensskydd”. I *Boken om biologi* besvaras frågan hur man använder en binda, och i *Utkik: Bi* finns både bild på och beskrivning av hur tampong, binda och menskopp fungerar.

Flera av böckerna, *Koll på NO*, *Kompass* och *Utkik: Bi*, kommenterar uttryckligen att det är helt ofarligt att ha mens och att blodförlusten är liten och att kroppen producerar nytt blod. *Upptäck: Människan* däremot, beskriver att det är viktigt att tänka på att äta mat rik på järn i och med att man förlorar en del blod (s. 76).

Pojkar

I de böcker med könsuppdelade avsnitt om puberteten är könsorganet ett tydligt tema i delen som behandlar pojkars pubertet. I *Boken om biologi* ligger fokus på att alla ser olika ut och att penis kan vara sned eller böjd eller ha trång förhud utan att det är onormalt (s.145). Könsorganet behandlas även på andra sidor i boken, men då med ett fokus på reproduktion och inte på puberteten.

I *Koll på NO* nämns inte penis under avsnittet om puberteten utan behandlas separat på sidan som behandlar mannens könsorgan. Denna sida i *Koll på NO*, samt delen som behandlar pojkars pubertet i de tre läromedlen med könsuppdelat pubertetsavsnitt, är alla upplagda på snarlika sätt. Könsorganets olika delar och funktioner så som testiklar och sädesledare beskrivs till en början och detta kopplas till reproduktion. I anslutning till detta beskrivs den första utlösningen, som samtliga läromedel beskriver kan inträffa i

sömnen, något som även nämns under rubriken ”Sperma” i *Utkik: Bi* (s.160). I *Koll på NO*, *Kompass* och *Upptäck: Människan* beskrivs även svällkropparna i penis och erektion.

Anledningen till erektion och utlösning beskrivs på olika sätt i läromedlen. I *Puls*, *Upptäck: Människan* och i *Utkik: Bi* kommenteras inte bakomliggande faktorer, mer än att man har hamnat i puberteten. I *Koll på NO* beskrivs erektion enbart som en reaktion på sexuell upphetsning ”Stånd är när penisen är hård. Det sker när mannen är sexuellt upphetsad och svällkropparna fylls med blod”, medan *Kompass* skriver att utlösning under natten kan komma helt utan orsak, men ibland kan bero på sexuella drömmar (s.72) och att även erektion kan inträffa utan anledning och av olika orsaker, även om sexuell upphetsning är det vanligaste (s.73). *Koll på NO* använder begreppet ”man” i denna beskrivning och riktar beskrivningen därmed till vuxna personer, medan *Kompass* använder begreppet ”killar” och riktar beskrivningen mot läsårmålgruppen.

I *Upptäck: Människan* finns även en beskrivning av hur ”många pojkar gillar att skojbrottas och pröva sina krafter under puberteten” (s.77).

Reproduktion

Delen om reproduktion utgör i nästan samtliga läromedel hälften av avsnittet om sex och samlevnad. Undantagen är *Boken om biologi* där delen utgör 3 av 8 sidor, samt *Kompass* där delen utgör 2 av 8 sidor.

Vanligt är att avsnittet utgörs av fyra delar som är avgränsade under olika rubriker, dels två delar som behandlar de olika könsorganen, samt en del som behandlar befruktning och en del om fosterutveckling. Dessa avsnitt går att identifiera i samtliga läromedel. I *Kompass*, vars avsnitt om reproduktion är det minst omfattade, ryms alla dessa komponenter under rubriken ”Ett nytt liv” samt en illustrerad bild av könsorganen och dess olika delar namngivna. Denna typ av bilder förekommer i samtliga läromedel och nämner i princip samma delar i könsorganen, förutom *Kompass* som utelämnar inre och yttre blygdläppar samt klitoris och enbart fokuserar på de inre delarna av det könsorganet.

Delen om reproduktion ser relativt lika ut i samtliga böcker och beskrivningen av könsorganens olika delar och funktion samt beskrivningen av fosterutvecklingen är snarlik. *Utkik: Bi* urskiljer sig i omfång med 10 sidor reproduktion jämfört med övriga läromedels 2-4 sidor. *Utkik: Bi* ger på dessa sidor en mer ingående beskrivning av samma innehåll som även behandlas i övriga läromedel, samt en sida som beskriver menstruationscykeln dag för dag (s.151). Förutom menstruationscykeln är även

omskärelse och missfall exempel på begrepp som tas upp i *Utkik: Bi*, men som inte tas upp i något av de andra läromedlen.

Något som skiljer sig relativt mycket åt är dock hur läromedlen framställer olika befruktningsmetoder. I *Kompass* beskrivs befruktning kunna ske när det kommer spermier från en man in i en kvinnas ägglodare (s.74). Hur detta kan ske ges ingen information om. Samma typ av formulering finns även i *Puls* (s.73). I både *Puls* och i *Upptäck: Människan* beskrivs personerna, vars spermie och ägg tillsammans leder till en befruktning, som ”mamma och pappa”

I *Boken om biologi*, *Koll på NO* samt i *Upptäck: Människan* skrivs heterosexuellt vaginalt samlag ut som det som föranleder en befruktning. I *Boken om biologi* och i *Upptäck: Människan* nämns inga andra befruktningsmetoder. I *Koll på NO* finns i slutet av kapitlet en faktaruta om andra sätt att få barn, där adoption, spermie- eller äggdonation, provrörsbefruktning och insemination tas upp (s.111).

Utkik: Bi är det enda läromedlet som tar upp olika befruktningsmetoder i brödtexten. ”För att människan ska kunna fortplanta sig behöver en spermie och ett ägg mötas. Det är det som kallas befruktning. Det kan ske genom samlag, inseminering, eller provrörsbefruktning.” Dessa olika metoder beskrivs därefter något mer ingående (s.153). Senare i kapitlet nämns även adoption som ett sätt att bli förälder (s.155).

Sexualitet

”Sexualitet” är i analysen tolkat som sexuella känslor, onani och samlag.

I *Puls* är sexualitet som tema sparsmakat. En mening på den inledande sidan om puberteten lyder ”Många blir kära och många känner sig osäkra inför sina sexuella känslor”. I övrigt nämns inte sexualitet alls. I beskrivningen av respektive könsorgan nämns särskilt känsliga områden. Klitoris beskrivs likna en liten kula som är mycket känslig (s.72) och även ollonet beskrivs som mycket känsligt (s.73). Det kopplas dock inte till sexualitet. En nästan identisk beskrivning av ollon och klitoris ges även i *Upptäck: Människan* (s.78-79). Även detta läromedel är relativt på tomt på inlag relaterade till sexualitet. Samlag nämns kortfattat som det som leder till befruktning (s.78) i övrigt behandlas inte sexualitet i innehållet.

I *Koll på No* kopplas avsnitten om könsorganen och reproduktion relativt starkt till sexualitet. Förändringar som sker med könsorganen i samband med sexuell upphetsning beskrivs samt de känsliga områdena ollon och klitoris. Under rubriken ”Ett barn blir till”

beskrivs den mänskliga könsdriften som lika naturlig som hunger och sömn, samt en förutsättning för artens fortlevnad. ”Människans parning kallas för samlag. Människor har inte bara samlag för att få barn. Det kan man ha för njutningens skull och för att det stärker kärleken mellan två människor” (s.110), meningen kopplar ihop sexualitet med reproduktion samt med kärlek. Sexuell upphetsning beskrivs även som en förutsättning för att befruktning ska ske, penis måste vara styv för att kunna föras in i slidan, och slemhinnorna i vaginan måste vara våta. ”När mannen är sexuellt upphetsad blir slemhinnorna fuktiga så att penis lättare kan glida in” (s.110). Endast denna typ av samlag beskrivs och sexualitet appliceras endast på vuxna människor genom att begreppen ”man” och ”kvinna” är de begrepp som används kontinuerligt.

Även i *Boken om Biologi* kopplas sexualitet ihop med könsorganen och till viss del till reproduktion. Som tidigare nämnt beskrivs befruktning som ett resultat heterosexuellt samlag, något som ryms under rubriken ”Om pojkars könsorgan”. I delarna som beskriver respektive könsorgan beskrivs de känsliga områdena klitoris och ollon. På sidan med rubriken ”Om flickornas könsorgan” beskrivs att stimulering av klitoris kan leda till upplevd orgasm, ”När stimuleringen är som allra mest intensiv kan kvinnan uppleva en orgasm. Det är när de sköna sexuella känslorna är som allra starkast. Vid en orgasm drar musklerna i underlivet ihop sig och rör sig regelbundet i sköna sammandragningar” (s.142). Även under rubriken ”Om pojkarnas könsorgan” nämns orgasm, ”När mannen får orgasm(när det ”går” för honom) pressas spermier genom sädesledaren”, ”Om ollonet stimuleras vid onani eller samlag kommer det ut ungefär en tesked sperma ur urinröret” (s.144). Även när rubrikerna heter ”Om pojkarnas/flickornas könsorgan” och orden ”pojkar”/”flickor” används inledningsvis så är det ändå orden ”man”/”kvinna” som kopplas till sexualitet. Däremot besvaras frågan ”Vad menas med att onanera? Hur går det till?” med svaret ”Man smeker eller stimulerar sitt könsorgan. Det är helt normalt och ett bra sätt att lära känna sin kropp” (s.141) vilket är ett exempel på hur sexualitet inte bara appliceras på vuxna människor, utan även på läsaren.

I *Kompass* listas känslor i könet som ett tecken på upphetsning och kärlek (s.69) och i delarna som behandlar pojkars pubertet beskrivs, som tidigare nämnt, sexuell upphetsning som orsak till utlösning och stånd. Även i detta läromedel är delen om sexualitet relativt liten och den sexualitet som beskrivs appliceras på personer i puberteten och inte på vuxna människor.

I *Utkik: Bi* är delen om sexualitet något mer omfattande. I delen om reproduktion beskrivs heterosexuellt vaginalsamlag som ett sätt av många olika varianter av samlag.

Några andra sätt nämns dock inte (s.153). ”Sexlust” beskrivs även i avsnittet om puberteten, tillsammans med exempelvis mens, svett och finnar, som något som kan förändras när en människa kommer i puberteten. ”I och med att du kommer i puberteten är det vanligt att du börjar tänka mer på sex. Det kan hända att du blir upphetsad när du tänker på det.” Därefter beskrivs förändringar i könsorganet som sker vid sexuell upphetsning. ”Att ta på sig själv så att det känns skönt kallas för att onanera” (s.161). Även i detta läromedel appliceras sexualiteten på läsaren/personer i puberteten.

Relationer

De relationer som tas upp i läromedlen som inte är kärleksrelationer är framförallt familjen och vänner.

I *Koll på No* tas relationer upp under rubriken ”Att leva tillsammans”. Under denna rubrik tas familjekonstellationer, vänskap, utanförskap och kärlek upp.

Familjer beskrivs se väldigt olika ut, föräldrar kan vara ensamstående, gifta eller skilda, samkönade, separerade eller bonusföräldrar (s.114). En liknande text finns även i delen om reproduktion i *Utkik: Bi*. ”De vuxna kan vara en mamma och en pappa, två mammor eller två pappor. Om föräldrarna har skilt sig och kanske träffat en ny partner kan det finnas styvmammor eller styvpappor” (s.155). Ett annat familjerelaterat inslag är i *Utkik: Bi* som har en bild på en skylt för familjeparkering. På skylten finns en avbildad man, kvinna, barn och barnvagn, och under bilden finns bildtexten: ”Vilka normer visar denna bild upp? Alla bestämmer själv vad som är en familj. Hur ser din familj ut?”(s.163).

I *Koll på NO* handlar stycket om vänskap om hur man kan få vänner, att man har vissa vänner kortare och andra längre, att man ibland blir osams behandlas också. Även utanförskap behandlas, hur det kan kännas och vad mobbing innebär (s.114).

I *Kompass* behandlas kärleksrelationer på två sidor, medan andra former av relationer knapp nämns alls. I början av kapitlet beskrivs puberteten som en period i livet när man vill umgås mycket med sina kompisar (s.66). Denna typ av formulering finns även i avsnittet om puberteten i *Puls* (s.69). I *Puls* nämns även relationer i en ruta om psykiskt hälsa, där det står att det är viktigt att prata med vuxna om det är problem i skolan, med kompisarna eller hemma. Exempel på vuxna är familjen, lärare, skolsköterska eller annan vuxen (s.69).

Även i *Utkik: Bi* är fokus mer på kärleksrelationer än på andra former av relationer.

Relationer beskrivs som något som det finns flera sorter av, att vissa är lätta och andra är

svåra, och att vissa tycker att det är lätt att skaffa kompisar och andra inte, i övrigt handlar innehållet under rubriken ”Relationer” om kärlek, att bli ihop och att göra slut.

På sista sidan i *Boken om biologi* beskrivs familj och vänner. De beskrivs som någon som kan trösta och lyssna, som det bästa som finns. I anslutning till detta listas några organisationer som kan fungera som stöd ”när frågorna svämmar över”, till exempel Bris, Jourhavande medmänniska och ungdomsmottagningen. Även i *Utkik: Bi* ges tips om var man kan höra av sig om man vill prata med någon som man inte känner (s.165)

I *Upptäck: Människan* nämns inga andra relationer än kärleksrelationer, varken familj eller vänner omnämns i kapitlet.

Kärlek

I de flesta läromedlen har kärleksrelationer en mer framträdande roll i innehållet än andra relationer i avsnitten om sex och samlevnad. Generellt ligger fokus på att alla personer fungerar olika och förhåller sig till kärlek på olika sätt.

I *Kompass* behandlas kärlek på två sidor, och är därmed det läromedel med mest omfattande avsnitt om kärlek. På dessa sidor listas tecken på kärlek, hur det kan kännas i olika kroppsdelar när man är kär, samt en sida om att kärlek känns olika för olika personer, att ålder för när man blir kär första gången eller kysser någon för första gången varierar mellan olika personer, samt hur olycklig eller lycklig kärlek kan kännas. Fokus ligger på att förmedla budskapet att alla fungerar på olika sätt, att alla utvecklas i olika takt, samt att det är viktigt att inte göra något som man inte känner sig redo för. På denna sida listas även olika namn på sexualitet med en förklaring om vad de innebär, till exempel ”En bisexuell person kan bli kär i någon av samma eller motsatt kön”. Även heterosexualitet och homosexualitet beskrivs enligt samma meningsmodell.

En liknande beskrivning finns under rubriken ”Sexualitet” i *Utkik: Bi*. En människas sexualitet beskrivs som det som gör att vi söker närhet och kärlek av varandra. ”Det finns lite olika namn på sexualitet: Heterosexualitet är när killar och tjejer blir kära i varandra. Homosexualitet är när tjejer gillar och blir kära i varandra eller killar gillar och blir kära i killar. Bisexualitet betyder att killar och tjejer gillar och blir kära i både killar och tjejer”.

Olika namn på sexualitet listas även i *Boken om Biologi* i en textruta om kärlek. ”Har du någon gång varit kär? Det har inte alla varit i din ålder. Vare sig du är homosexuell,

bisexuell eller heterosexuell så känns det på samma sätt när du dras till en annan person.”

I övrigt nämns inte kärlek.

Inte heller i *Upptäck: Människan* har kärlek en framträdande roll. I en textruta i anslutning till avsnittet om puberteten kan man läsa att ”många flickor och pojkar blir också mer intresserade av varandra på ett nytt sätt nu. Men de är osäkra på hur de ska vara och då kan de bli lite konstiga. Att ha kärleksbekymmer och vara olyckligt kär är vanligt när man är tonåring” (s.76). Relationer som inte är kärleksrelationer nämns inte. I *Puls* nämns kärlek i en mening i anslutning till avsnittet om puberteten, att detta är en period i livet när många blir kära (s.69).

I *Koll på NO* finns ett stycke på den sista sidan i kapitlet som handlar om kärlek. Även här nämns puberteten som en period i livet när man blir kär för första gången. ”Man kan till exempel bli kär i en kompis och det kan kännas konstigt att leka som man gjort tidigare. Andra kan bli kära i en person av samma kön. Vissa blir inte kära men gillar att läsa böcker eller se på filmer som handlar om kärlek”. I detta stycke nämns även olika sätt att uttrycka sin kärlek på, samt vikten av att inte göra något som man inte är redo för. Även ansvar för att inte göra något med någon annan som den personen inte är redo för lyfts (s.115).

Utkik: Bi har också ett tydligt fokus på kärlek som ett mångfacetterat fenomen. Kärlek riktat till platser, husdjur, familj och vänner, samt kärlek i form av förälskelse beskrivs, liksom olika sätt som kärlek kan yttra sig på, visas, samt vad som kan vara lycklig och olycklig kärlek.

Identitet, ansvar och jämställdhet

Dessa tre begrepp, identitet, ansvar och jämställdhet, är de begrepp från punkten i det centrala innehållet om sex och samlevnad som behandlas i allra minst omfattning i samtliga läromedel. Samtliga av dessa tre punkter går endast att identifiera i ett av läromedlen, *Utkik: Bi*, där alla dessa begrepp har varsitt stycke. I övriga läromedel är ett eller flera av dessa begrepp obehandlade.

Identitet

I de flesta läromedlen är identitet inte något som skrivs ut konkret, begreppet finns bara utskrivet i ett av läromedlen, i *Utkik: Bi*. I vissa av läromedlen tas frågor som rör identitet upp i samband med avsnittet om puberteten. Att puberteten kan innebära att man börjar fundera på vem man är och hur andra ser på en, samt att vissa börjar jämföra sin egen

utveckling och erfarenheter med andra. I *Boken om biologi* uppmuntras eleverna att fundera över en rad frågor och påståenden som rör identitet, ”Vem är du?”, ”Jag vet inte hur jag vill se ut.” ”Och vad tycker andra?”, ”Vad tycker jag?”, ”Hur ska jag göra för att passa in” (s.146).

I *Utkik: Bi* beskrivs begreppet identitet som det som utgör någons personlighet och något som utvecklas under hela livet. Det beskrivs kunna vara åsikter, känslor, tankar och erfarenheter och kanske även klädstil och musiksmak. Även här kopplas identiteten särskilt till puberteten, då många börjar fundera på vem man är och vill vara, kanske genom att testa sig fram (s.162).

I samtliga böcker, förutom *Boken om biologi* och *Utkik: Bi*, är innehållet om identitet obefintligt eller 1-2 meningar som skulle kunna tolkas som identitetsrelaterade.

Ansvar

I *Upptäck: Människan* och i *Puls* nämns begreppet ”ansvar” i en mening i respektive läromedel i anslutning till avsnittet om puberteten. I *Puls* handlar meningen om att man i puberteten kan ta mycket ansvar samtidigt som man fortfarande känner sig liten ibland (s.69) och i *Upptäck: Människan* om att man måste kunna ta ansvar och klara sig själv för att bli vuxen (s.74).

I *Koll på NO* nämns ansvaret över sina egna handlingar gentemot andra i stycket om kärlek, även om begreppet ”ansvar” inte skrivs ut: ”Man måste också lyssna på vad den andra säger så att man inte tvingar någon till något den inte vill. Vi är alla olika och har rätt att vara och känna olika” (s.115).

Under rubriken ”Ansvar” i *Utkik: Bi* betonas att en persons handlingar får konsekvenser som även drabbar andra personer. Det skrivs ut att läsaren har ansvar i relationer att veta vad man vill och inte vill, samt ansvar för att ta reda på vad den andra vill och inte vill (s.165).

En annan aspekt som skulle kunna kopplas till området om ansvar är användandet av preventivmedel, ett tema som praktiskt taget är obefintligt i läromedlen. Preventivmedel berörs endast i ett av läromedlen, *Upptäck: Människan*. I detta läromedel presenteras kondomer, spiral och p-piller som preventivmedel som används för att undvika graviditet (s.79), risken med könssjukdomar nämns inte.

Jämställdhet

Jämställdhet nämns endast i *Utkik: Bi*, under rubriken ”Normer och jämställdhet”. Här förklaras begreppet ”normer”, och hur normer kan påverka oss och våra föreställningar

om olika saker och vilka negativa effekter det kan leda till, samt hur vi kan förändra normerna. Jämställdhet beskrivs vara när alla har samma möjligheter, samt att Sverige inte är jämställt idag, men att det är någonting som vi arbetar för (s.163).

Sammanfattning av jämförande analys

Samtliga av läromedlen har sitt avsnitt om sex och samlevnad placerad långt bak i boken. Om böckerna ingår i en årskursöverskridande serie är delen förlagd i den sista boken, som är ämnad för årskurs 6. De flesta av läromedlen har sitt sex- och samlevnadsavsnitt tydligt avgränsat under en rubrik som relaterar till processen mellan att vara barn och vuxen, en process som de flesta av eleverna befinner sig i. Generellt fokuserar böckerna främst på de biologiska aspekterna av ämnesområdet sex och samlevnad.

Reproduktionen ges ett stort utrymme, samt de delarna av puberteten som är starkt kopplade till reproduktionen, menstruation samt spermieproduktion. Andra aspekter av dessa områden, så som exempelvis mensskydd, berörs dock inte i så hög grad.

I innehållet om puberteten lägger de flesta böckerna fokus på skillnaderna snarare än likheterna mellan pojkar och flickor. Ett vanligt sätt att ordna innehållet om puberteten är att ha tre avsnitt, ett generellt samt två avsnitt som behandlar tjejers respektive killars pubertet. I det generella avsnittet, samt i flera övriga delar, tilltalas läsaren som ”du”, ett tilltal som inte används på samma sätt i de delar som behandlar puberteten hos ett visst kön.

I flera av böckerna är innehållet om sexualitet begränsat. Klitoris och ollonet beskrivs som känsliga delar och samlag beskrivs vara det som föranleder en befruktning, dessa beskrivningar är dock asexuella och kopplas inte ihop med någon form av lust. I andra böcker finns sexualitet och lust tydligt representerat, men applicerat på vuxna individer. Konsekvent används termen ”kvinna”/”man” snarare än ”flicka”/”pojke”, de annars mest representerade termerna, när sexualitet utgör ämnesinnehållet. Flera av böckerna applicerar dock en sexualitet även på läsaren och inte enbart på vuxna personer.

Kärleksrelationer är den form av relation som får störst utrymme, även om detta generellt sett inte är stort. Fokus ligger i många av böckerna på att kärlek är något mångfacetterat och att det ser olika ut för alla.

Identitet, jämställdhet och ansvar finns knappt representerat alls i de flesta böckerna.

Diskussion kopplad till teori och tidigare forskning

Till att börja med vill jag påpeka att min analys är ett resultat av de specifika teoretiska utgångspunkterna som jag har använt mig av, den specifika kontexten, samt mina egna föreställningar om de begrepp som behandlas och de normer som analyseras. Detta får konsekvensen att mina iakttagelser och min analys är en av många möjliga i och med att en objektivitet inte är möjlig. Att titta på materialet med en annan utgångspunkt, i en annan kontext eller med en annan förförståelse hade med andra ord kunnat ge ett annorlunda resultat då andra aspekter hade kunnat användas som belägg för att stödja den egna tesen. För att öka tillförlitligheten i min diskussion är jag därför noga med att belägga påståenden med flera exempel ur empirin.

Den heterosexuella matrisen och det binära perspektivet på kön

I läromedlen finns det tydliga kopplingar till den heterosexuella matrisen (Butler, 1993). Genom att flera av läromedlen väljer att fokusera på skillnaderna mellan pojkars och flickors pubertet förstärker det uppfattningen om att flickor och pojkar är olika varandra och därmed reproducerar den heterosexuella matrisen som bygger på att pojkar/män och flickor/kvinnor ses som varandras motsatser. Detta motsatstänkande blir tydligast i *Puls* och i *Upptäck: Människan*, som är de läromedel som främst fokuserar på att framhäva skillnader. Båda dessa läromedel gör även en tydlig uppdelning och skillnad i hur olika personers kroppar förändras under puberteten. Flickor beskrivs få rundare, mjukare, kvinnliga former, medan pojkar beskrivs bli kantigare, få kraftigare skelett, större muskler, och bredare axlar. Uppfattningen om att det enbart finns två kroppsformer, en kvinnlig och en manlig som dessutom är varandras motsatser, rund respektive kantig, mjuk respektive hård, förstärks genom denna beskrivning och är ett tydligt exempel på hur kroppar förstås genom den heterosexuella matrisen. *Upptäck: Människan* beskriver även att pojkar i puberteten ”gillar att skojbrottas” och mäta sina krafter, och beskriver på så sätt att skillnaden inte bara är kroppslig utan även beteendemässig.

Det binära könstänket, det vill säga att se kön som två tydligt separerade och enkelt identifierbara kategorier, det synsätt som queerteorin och Judith Butler kritiserar, är ständigt närvarande och utmanas inte i något av läromedlen. Det binära perspektivet speglas bland annat genom att fokusera på skillnader mellan kön, att dela upp i olika kapitel om pojkar och flickor, men även genom att ständigt benämna personer med mens, utlösning, äggstockar, med mera, med könade begrepp på ett nästan övertydligt

sätt. Detta är något som görs i samtliga läromedel. ”När det kommer spermier från en *man* in i *kvinnans* ägglodare kan ägget bli befruktat” (Kompass, s.74). I alla böckerna hittar jag ett enda exempel på att ett könsneutralt begrepp används i anslutning till en kroppsdel eller ett ämnesområde som i böckerna i övrigt enbart appliceras på ett av könen. Det är begreppet ”människor” som används i samband med mens: ”En del *människor* får jätteont i magen och tycker att livet är hemskt när de har mens”(Kompass, s.71). Att undvika att tala i begrepp som ”kvinnor” och ”män” i förhållande till kroppar och biologi förefaller vara en omöjlighet i läromedlen. Det går att argumentera för att könade begrepp som dessa är nödvändiga för textens begriplighet vilket naturligtvis är relevant. Däremot är denna uppfattning ett resultat av en cis-normativ¹ verklighetsbeskrivning och skulle kunna utmanas genom att en vidgad förståelse av kön presenterades i läromedlen.

Transsexualism nämns inte i något av läromedlen, förutom i *Utkik: Bi* som har ett stycke om biologiskt respektive socialt kön och skiljer dessa ifrån varandra. Annars är cis-normen konstant närvarande i samtliga läromedel och en effekt av det binära perspektivet på kön. Kön kopplas ständigt till en viss typ av kropp eller en viss typ av könsorgan och transpersoner och transidentiter osynliggörs därmed genomgående. Genom att benämna olika könsorgan som ”kvinnliga” respektive ”manliga” så upprätthålls den cis-normativa uppfattningen om att könsidentitet är direkt sammankopplat med könsorgan. *Utkik: Bi* är det enda läromedlet som öppnar upp för möjligheten att en person har en könsidentitet som inte stämmer överens med det kön som personen har blivit tilldelad utifrån sitt könsorgan, annars förväntas samtliga elever och läsare vara cis-personer.

Även personer som inte kan förstås inom den binära synen på kön osynliggörs i samtliga läromedel, både i fråga om könsorgan och könsidentitet. Personer som inte passar in i den binära synen på könsorgan är till exempel individer som vid födseln, på grund av könsorgan, kromosomuppsättning eller könshormonnivåer, inte med självklarhet eller enkelhet kan tilldelas något av de juridiska könen ”man” och ”kvinna”. Personer som inte passar in i den binära förståelsen av könsidentitet, kön ur ett socialt

---

¹ ”En cisperson är, väldigt förenklat, den som inte är transperson. Helt enkelt en person vars kropp, juridiska kön, könsidentitet och könsuttryck hänger ihop enligt normen. En person som föddes med snippa och fick ”kvinna” registrerat i folkbokföringen, som ser och alltid har sett sig själv som tjej/kvinna och som väljer att klä sig på ett sätt så att andra personer också uppfattar den som en tjej/kvinna är till exempel en cistjej/ciskvinna.”(www.transformering.se, Ordlista, 2015)

perspektiv, är till exempel icke-binära transpersoner, som inte är och identifierar sig som antingen man eller kvinna.

Utmaningar och upprätthållande av heteronormen

I flera av böckerna görs försök till att inte upprätthålla heteronormen på olika sätt. Det läromedel som utmanar heteronormen i störst utsträckning är *Utkik: Bi*.

Både *Kompass* och *Utkik: Bi*, listar och beskriver olika sexuella läggningar. I *Utkik: Bi* sker ingen hierarkisering av dessa och ingen kan urskiljas som norm. I *Kompass* finns dock två kärlekspar avbildade, varav båda dessa är heterosexuella, varpå heterosexualitet implicit utgör normen. Ett av dessa par är de anatomikroppar som är avbildade för att ge information om de inre könsorganen, det vill säga i ett sammanhang som varken har med relationer eller kärlek att göra.

I *Kompass* beskrivs ingen befruktningsmetod, bara att det behövs en spermie och ett ägg, även om en man och kvinna ständigt nämns och är närvarande i beskrivningen. I *Utkik: Bi* tas olika befruktningsmetoder upp, och samtliga framställs på samma sätt utan att någon metod urskiljs särskilt. I *Utkik: Bi* utmanas även föreställningen om kärnfamiljen som norm genom att synliggöra normen i form av familjeparkeringsskylten och problematisera detta. Skillnaden mellan dessa läromedel är att *Kompass* försöker att undvika att upprätthålla heteronormen, medan innehållet i *Utkik: Bi* försöker att aktivt utmana heteronormen.

I *Boken om biologi* finns ett stycke om kärleksrelationer och att attraktion känns på samma sätt oavsett sexuell läggning. Heterosexuellt vaginalt samlag är dock den enda befruktningsmetod som nämns. Detta nämnande av samkönade relationer inom ett i övrigt heteronormativt avsnitt finns även i *Koll på NO*. I avsnittet om olika familjekonstellationer nämns samkönade föräldrar och i avsnittet om kärlek nämns att man kan bli kär i en person av samma kön, men och även om läromedlet nämner olika befruktningsmetoder blir det tydligt hur det heterosexuella samlaget innehar en normposition bland dessa. Det är den metod som beskrivs i brödtexten om befruktning. Andra befruktningsmetoder är förlagda till en faktaruta i slutet på kapitlet. Bolander (2009) uppmärksammande även i sin studie av sexualupplysande TV-program hur heterosexuellt vaginalt samlag hade en normerande ställning som sexuell praktik. Hon pekade på att detta fick konsekvensen att andra former av sex, och därmed sex mellan samkönade personer, inte i samma utsträckning ses som "riktigt sex" (Bolander, 2009, s.96), vilket är en uppfattning som flera av läromedlen därmed bidrar till. Detta är även

ett exempel på något som Bäckman uppmärksammade i *Kön och känsla*. Det hennes forskning visar är att genom att urskilja något och presentera det som ett eget tema pekas det ut som avvikande och annorlunda (Bäckman, 2003, s.82).

I *Upptäck: Människan* yttrar sig heteronormen på flera sätt. Olika läggningar nämns inte utan det är heterosexualitet som är det underliggande och genomgående. Pojkar och flickor beskrivs börja intressera sig för varandra på ett nytt sätt under puberteten, vilket är en heterosexuell beskrivning, samt att heterosexuellt vaginalt samlag är den enda befruktningsmetod som nämns. I läromedlet beskrivs även personerna som bidragit med spermier och ägg som ”mamman och pappan”. Detta görs även i *Puls*. Detta skulle eventuellt kunna bero på att författarna intar ett biologiskt perspektiv i förhållande till termerna ”mamma” och ”pappa” snarare än ett socialt, men samtidigt är det ett upprätthållande av heteronormen i och med ett osynliggörande av föräldrar som inte bidragit med könsceller till befruktningen, exempelvis samkönade föräldrar och föräldrar som använt sig av spermie- eller äggdonation.

I flera av böckerna görs därmed en tydlig koppling mellan föräldraskap, heterosexualitet och reproduktion. Detta pekas av elever i Bäckmans studie ut som en av de bakomliggande faktorerna till den heterosexuella normen, där kopplingen mellan reproduktion och heterosexualitet används för att förklara det heterosexuella som ”det naturliga” och ”det normala”, samt därmed andra sexuella läggningar som ”avvikande” (Bäckman, 2003, s.83).

Den självklara kärleksrelationen och tvåsamhetsnormen

I de läromedlen som tar upp hetero-, homo- och bisexualitet kopplas dessa sexuella läggningar till kärlek. Det finns en tydlig kärleksnorm som förmedlas i läroböckerna och kärleksrelationer har en betydligt mer framträdande roll än andra typer av relationer. Samtidigt som ett tydligt återkommande fokus i kärleksavsnitten är att kärlek är något mångfacetterat, något som alla upplever olika, generaliseras det ändå om att samtliga elever förväntas vilja, eller komma att vilja inleda kärleksrelationer. Samtidigt är det också en tvåsamhetsnorm som förmedlas, i både avsnitten om kärlek och om familj. I avsnitten om kärlek är det enbart kärlek till en person som diskuteras och i avsnitten om olika familjekonstellationer i *Utkik: Bi* och i *Koll på NO* är det i första hand tvåsamma föräldrar som porträtteras och i andra hand ensamstående föräldrar. Familjer med fler vuxna än två nämns inte.

Sexuella handlingar - en vuxen angelägenhet

Sexuella handlingar är något som i de flesta läromedlen inte appliceras på läsaren, utan i första hand på en vuxen person. I de läromedlen där sexuella akter mellan människor beskrivs, då som tidigare nämnt enbart heterosexuellt vaginalt samlag, eller förändringar i könsorganen vid sexuell upphetsning används konsekvent begreppen ”man” och ”kvinna” till skillnad från de övriga delarna i böckerna där ”pojke” och ”flicka” är betydligt mer förekommande. Preventivmedel nämns endast i ett av läromedlen, och riskerna med sexuellt överförbara sjukdomar nämns inte alls. Det blir därmed tydligt att sexuella handlingar mellan olika personer är något som enbart appliceras på vuxna personer. I *Puls* undviks sexualitet i princip helt som tema. I *Puls* och i *Upptäck: Människan* beskrivs klitoris och ollonet som ”känsliga områden” och sexuell upphetsning nämns inte heller i förhållande till könsorganen exempelvis i anslutning till avsnittet som utlösning och stånd, avsnitt som handlar om personer i puberteten.

I *Kompass* beskrivs sexuella känslor vara något man kan uppleva när man är kär, vilket även detta spår på den tidigare nämnda kärleksnormen, och även i avsnittet om pojkars pubertet i anslutning till stånd och utlösning. Detta får konsekvensen att pojkars sexualitet hamnar i större fokus än flickors sexualitet.

4 av 6 läromedel bekräftar dock att läsaren, en person i puberteten, har en sexualitet och upplever sexuella känslor. Två av dessa fokuserar endast på sexuella känslor, medan två av böckerna, *Boken om biologi* och *Utkik: Bi*, även nämner sexuella handlingar, i form av onani.

En biologisk utgångspunkt

Att sex- och samlevnadsundervisningen är förlagd under biologiämnet konstaterar Bolander får konsekvenserna att undervisningen präglas av en tydlig biologisk diskurs och ett naturvetenskapligt perspektiv. Hon menar även att de tv-program som hon har analyserat i sin studie utgör en motbild mot skolans biologiska fokus genom att istället inta ett socialt perspektiv (Bolander, 2009, s.198f).

Detta biologiska perspektiv är tydligt i samtliga läromedel. *Utkik: Bi* har dock genom att behandla sex- och samlevnadsundervisningen under två olika rubriker, ”Våra könsorgan” och ”Pubertet, identitet och kärlek” kunnat bidra med både det biologiska och det sociala perspektivet i stor utsträckning.

Den biologiska utgångspunkten gör även att undervisningen om sex och samlevnad, som enligt det centrala innehållet i kursplanen ska behandla delarna pubertet, sexualitet,

reproduktion, identitet, jämställdhet, relationer, kärlek och ansvar, till största del behandlar de biologiska aspekterna av puberteten samt reproduktion. Sexualitet och kärlek behandlas även i viss mån, medan relationer, identitet, jämställdhet och ansvar knappt tas upp alls. Två av läromedlen har kopplat begreppet ”ansvar” till ansvaret för sina egna handlingar och vikten av samtycke i olika situationer som involverar fler än en person, som exempelvis relationer och kärleksuttryck, medan andra läromedel inte tar upp innehåll kopplat till ansvar alls.

Det biologiska perspektivet på puberteten innebär att fokus hamnar på de delarna av puberteten som är direkt kopplade till reproduktion, det vill säga menstruation och spermieproduktion. I *Kompass* får detta, som tidigare nämnt, konsekvensen att pojkars sexualitet behandlas i större utsträckning än flickors, samt att de yttre delarna av det ena könsorganet, blygdläppar samt klitoris, utelämnas ur den anatomiska beskrivningen i och med att de inte har en tydlig funktion i reproduktionen. I *Koll på NO* och i *Boken om biologi* kopplas sexualitet tydligt till reproduktion och bidrar därmed till att naturalisera heterosexualitet, vilket i sin tur bidrar till att andra sexuella läggningar ses som icke-naturliga (Bäckman, 2003, s.83).

Innehållet om menstruation ger i de flesta läroböckerna ingående information om vad som händer i kroppen, men lite information om olika mensskydd och hur de fungerar. Flera av läroböckerna framställer dessutom mens som något som för många upplevs som problematiskt, tabubelagt eller pinsamt, vilket blir ett sätt att upprätthålla den bilden.

Sammanfattande diskussion

Att sex- och samlevnadsundervisningen ligger under biologin får den direkta konsekvensen att det är de biologiska aspekterna av detta område som får störst utrymme. Reproduktion är det enskilt största temat trots att de flesta läroböckerna tar sin utgångspunkt i puberteten och processen att gå från barn till vuxen. Det biologiska perspektivet är så pass påtagligt att de delar av det centrala innehållet som inte direkt rör biologiska aspekter, så som identitet, jämställdhet och ansvar, knappt ges något utrymme alls i läromedlen, trots att det är delar som undervisningen i biologi enligt styrdokumentet ska behandla.

Det finns flera återkommande likheter i hur urvalet och innehållet presenteras i de olika läromedlen i biologi. *Utökad Bi*, är den enda boken som har ett tydligt normkritiskt perspektiv vilket gör att den skiljer sig på många sätt från övriga böcker. Det är den enda boken som aktivt utmanar heteronormen, skiljer socialt kön från biologiskt kön, lägger

störst vikt vid likheter mellan pojkar och flickor i kapitlet om puberteten, tar upp olika befruktningsmetoder på ett likvärdigt sätt, samt är en av två böcker som tar olika familjekonstellationer, samt onani och sexuella känslor i puberteten. Det är även det enda av läromedlet som tar upp samtliga delämnena som ska ingå i sex- och samlevnadsundervisningen enligt kursplanen. 5 av 6 läromedel uppfyller därmed inte målen i kursplanen.

Det binära perspektivet på kön eller cis-normen utmanas inte i något av läromedlen, inte heller i *Utkik: Bi*. Personer som inte passar in i den binära könsmallen och cis-normen, till exempel intersexuella personer och transpersoner, osynliggörs konsekvent.

Heteronormen är inte lika stark som cis-normen, men även om homosexualitet och bisexualitet synliggörs i olika sammanhang finns det en tydligt underliggande heterosexuell norm som speglas på olika sätt i läromedlen, framförallt gällande befruktningsmetoder.

Avslutande reflektion

Det enda läromedlet som jag personligen hade velat använda mig av är *Utkik: Bi*, som var det enda läromedlet som överraskade mig. I övrigt anser jag att den kritik som har riktats mot skolans sex- och samlevnadsundervisning, som jag återgav i bakgrunden till min analys, är befogad. Inget av dessa läromedel skulle klara sig helt utan anmärkningar utifrån kriterierna som RFSL utgick från i sin biologiläromedelsanalys. Många av de bristerna jag anser finns i böckerna är en direkt konsekvens av det biologiska perspektivet, varför jag tror att många externa aktörer ingriper och tar fram material som täcker in ytterligare perspektiv. Jag är även förvånad över att transperspektivet inte tas upp i någon av böckerna och att okunskapen och osynliggörandet kring detta fortsättningsvis kommer att vara utbredd, något som jag anser att skolan har ett stort ansvar över att motverka.

Jag hade gärna sett en utvidgning av punkten i det centrala innehållet, till att även täcka in begreppen ”normer” och ”könsidentitet”, samt ökade riktlinjer från Skolverket om vad denna undervisning ska behandla. På så sätt skulle undervisningen kunna synliggöra fler elever, vidga synen på kön, samt initiera ett förebyggande arbete mot diskriminering och fördomar.

Referenslista

Tryckta källor

- Ambjörnsson, Fanny (2004). *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Diss. Stockholm: Univ., 2004
- Ambjörnsson, Fanny (2006). *Vad är queer?*. Stockholm: Natur och kultur
- Bachmann, K., Sivesind, K., Afsar, A. & Hopmann, S. (2007). *Hvordan formidles læreplanen? En komparativ evaluering av læreplanbaserte virkemidler - deres utforming, konsistens og betydning for læreres praksis*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS
- Bengtsson, Jenny (2013). *Jag sa att jag älskade han men jag har redan sagt förlåt för det: ålder, genus och sexualitet i skolans tidigare år*. Diss. Linköping : Linköpings universitet, 2013
- Bolander, Eva (2009). *Risk och bejakande: sexualitet och genus i sexualupplysning och sexualundervisning i TV*. Diss. Linköping: Linköpings universitet, 2009
- Butler, Judith (1999). *Gender trouble [Elektronisk resurs]: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge
- Bäckman, Maria (2003). *Kön och känsla: samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*, Makadam, Diss. Stockholm: Univ., 2003
- Börjesson och Palmblad (2007) Introduktion, i *Diskursanalys i praktiken*. 1. uppl. Malmö: Liber
- Centerwall, Erik (1995). *"Kärlek känns! förstår du": samtal om sexualitet och samlevnad i skolan : ett referensmaterial från Skolverket*. Stockholm: Statens skolverk
- Centerwall, Erik (2012a) Med moralen som styrmedel – historiska perspektiv på sexualupplysningen, i *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, Stockholm, 2005
- Centerwall, Erik (2012b) Obligatorisk sexualundervisning – perspektiv på tre handledningar, i *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, Myndigheten för skolutveckling, Stockholm, 2005
- Den onaturliga naturen: kunskapsmaterial om sexualitet och kön för lärare i naturkunskap och biologi på gymnasiet*. (2013). Stockholm: Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU)
- Englund, Boel (1999) Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande. *Pedagogisk forskning i Sverige*, vol.4: 4, s.327–348
- Gemzöe, Lena (2002). *Feminism*. Stockholm: Bilda
- Hirdman, Yvonne (1988). Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. 1988:3 s. 49-63

Hiort, O., Thyen, U. & Holterhus, P-M. (2005). The Basis of Gender Assignment in Disorders of Somatosexual Differentiation. *Hormone Research*, vol. 64, suppl. 2, s.18-22.

Lennerhed, Lena (2002). *Sex i folkhemmet: RFSUs tidiga historia*. Hedemora: Gidlund

León Rosales, René (2014), ”Där är alla svenskar, inte en enda är svartskalle” Svenskhetens norm i en multietnisk skola, i *Skola i normer*. 2. [omarb.] uppl. Malmö: Gleerup

Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. (2011). Stockholm: Skolverket

Martinsson, Lena & Reimers, Eva (2014a), Inledning, i *Skola i normer*. 2. [omarb.] uppl. Malmö: Gleerup

Martinsson, Lena & Reimers, Eva (2014b), Skola i normer från ett annat håll, i. *Skola i normer*. 2. [omarb.] uppl. Malmö: Gleerup

Nordenmark, Love (2011). *Sex och samlevnad i skolan*. Stockholm: Norstedt

Ryng, A., Sysimetsä, T. & Björk Blomqvist, M. (2003) ”Homosexualitet är inte olagligt om man är över 15 år” - Inkludering och exkludering av homosexuella, bisexuella och transpersoner i biologiböcker. RFSU Ungdom

Simonsson, Nathalie (2012). *Världens viktigaste bok: om kroppen, känslor och sex*. Stockholm: Ordfront

Simonsson, Nathalie (2012). *Världens viktigaste handledning: om kroppen, känslor och sex*. Stockholm: Ordfront

Svingby, Gunilla (1982) Läroplanen, läromedlen och undervisningens innehåll. I *Läroplaner och läromedel. En konferensrapport*. Rapport nr. 17 från Forskningsgruppen för läroplansteori och kulturreproduktion. Institutionen för pedagogik, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm.

Thörn, Catharina (2007) Hemlösa kvinnor – diskursanalys av bilder, i *Diskursanalys i praktiken*. 1. uppl. Malmö: Liber

Ungdomar och sexualitet 2014/15 (2015) Rapport: Folkhälsomyndigheten

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur

Granskade läromedel

Bjärbo, Lisa (2008). *Människan. Kroppen och knoppen*. 1. uppl. Stockholm: Natur & kultur

Hansen Puke, Inga & Naenfeldt, Kerstin (2011). *Upptäck människan: kropp och hälsa*. 1. uppl. Stockholm: Liber

Hjernquist, Annacatrin & Rudstedt, Klara (2013). *Koll på NO. 6, Biologi, fysik, kemi*. 2. uppl. Stockholm: Sanoma utbildning

Kanstedt-Rylander, Maria & Andersson, Karin (2014). *Bi - biologi. 4-6*. 1. uppl Malmö: Gleerup

Persson, Hans (2011). *Boken om biologi*. 1. uppl. Stockholm: Liber

Skiöld, Gitten (2013). *Biologi. Människan. [Grundbok]*. 1. uppl. Stockholm: Natur & kultur

Elektroniska källor

Berättelsen om KP, Kamratposten.

<http://kpwebben.se/Pages/Berattelsen-om-KP/> (2015-04-15)

Forskningsprojekt: Under Ytan, Den självklara heteronormativiteten – skolan som plats för köns- och sexualitetskonstruktion.

<http://www.ytan.se/?p=2874> (2015-04-17)

Från tugg till mugg - Kan matspjälkning vara roligt?, Natur och kultur.

<http://www.nok.se/PageFiles/79718/matspjalkning10.pdf> (2015-04-29)

Kritik mot RFSU:s roll i sexualundervisningen, Sveriges Radio.

<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3993&artikel=6138447> (2015-04-17)

Om boken sex och samlevnad i skolan, UMO.se

<http://www.umo.se/Om-Umo/Om-boken-Sex-och-samlevnad-i-skolan/> (2015-04-15)

Ordlista, Transformering.

<http://www.transformering.se/vad-ar-trans/ordlista> (2015-05-16)

Reusser, Friedrich (2015) RFSU förför våra barn och ungdomar, debattartikel, Uppsala nya tidning. <http://www.unt.se/asikt/debatt/rfsu-forfor-vara-barn-och-ungdomar-3673368.aspx> (2015-06-15)

Åsikter om sex och samlevnad i skolan, UMO.se

<http://www.umo.se/Sex/Sex--och-samlevnadsundervisning/Tack-for-ditt-svar/> (2015-04-15)